

L'ESCOLA
NOVA
UNIFICADA

Educació, MUNICIPIS i República

RAFAEL ARACIL I ANTONI SEGURA
(Coordinadors)

UBe

Introducció.	
Rafael Aracil i Antoni Segura	11
Construir país des de l'educació: la utopia possible de la Segona República.	
Àngel Merino Benito	35
El marc pedagògic del primer terç del segle XX (1900-1939).	
Conrad Vilanou	41
Ateneisme i associacionisme cultural.	
Ferran Aisa	63
Educar infants i joves per un país millor: l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i Palestra.	
Lluís Duran	75
La República del professorat.	
Salomó Marquès	89
Escola i República: l'espai i les pràctiques escolars.	
Josep González-Agàpito	109

Educació, **MUNICIPIIS** i República

Introducció

Rafael Aracil i Antoni Segura

Centre d'Estudis Històrics Internacionals

Pavelló de la República (UB)

Comissari de l'exposició

Aquest any 2006 commemorem el setanta-cinquè aniversari de la proclamació de la II República i els setanta anys de l'esclat de la Guerra Civil que, amb la sagnant victòria dels rebels, posà dramàticament fi a aquells anys de llibertats, esperances i creativitat iniciats el 1931. Era el final del somni d'una Catalunya republicana i autònoma. Des del Centre d'Estudis Històrics Internacionals (CEHI) de la Universitat de Barcelona –fundat per Jaume Vicens i Vives el 1949– i l'Àrea d'Educació de la Diputació de Barcelona, ens hem volgut sumar als actes commemoratius d'aquests fets i retre, a través d'aquesta exposició, un modest homenatge a les generacions que lluitaren per construir aquell espai de llibertat. No oblidem que el record de la Catalunya republicana i autònoma –que durant uns quants anys va ser referència clara de les avantguardes polítiques, artístiques i educatives d'Europa–, alimentà durant quatre dècades la tenaç resistència contra la dictadura franquista.

Sens cap dubte, a l'enaltiment i la idealització dels vuit anys de la Segona República hi han contribuït de manera decisiva els esforços i els resultats obtinguts durant aquells anys en matèria educativa que, sense exagerar, podem qualificar de revolucionaris. És, clarament, en aquesta etapa republicana quan convergeixen i culminen tots els esbossos i avenços iniciats molts anys abans. Efectivament, a Catalunya i especialment a Barcelona i el seu entorn de municipis, ja des dels primers anys del segle XX, es troben les propostes més pioneres de la renovació pedagògica que consideren l'escola i el seu entorn com un mitjà per a la formació moral i social de l'individu. Lluny de la gran part del model educatiu estatal –autoritarisme, memorització–, l'aplicació de valors interdisciplinaris, lliures, oberts, democràtics i socials comença a obrir-se camí en un procés que culminarà en el període de la II República i la Guerra Civil quan, entre d'altres mancances, s'hauran de superar l'escassetat de recursos i d'institucions escolars.

Francesc Ferrer i Guàrdia va crear l'Escola Moderna i reformà el concepte d'educació

Recordem que en 1901, al carrer Bailén de Barcelona –una ciutat amb una població analfabeta superior al 50 %– el pedagog Francesc Ferrer i Guàrdia engegava l'*Escola Moderna*, una iniciativa educativa racional i científica en què nens i nenes en llibertat, en un entorn natural, amb jocs a l'aire lliure, sense premis ni càstigs i amb especial cura de la higiene personal i social, inicien una insòlita experiència amb visites a les ciutats i centres industrials de l'entorn. L'intent educatiu de l'Escola Moderna arribarà aviat fins a Amèrica Llatina, passant abans per les experiències racionalistes i laiques de Poble Sec, Badalona, Sabadell... El pensament de Ferrer i Guàrdia seria recollit i desenvolupat per Celestí Freinet, creador a França de la Cooperativa d'Ensenyament Laic i de l'Escola Moderna, que més tard va venir a Barcelona per participar en l'Escola d'Estiu de 1933. El gran difusor de Freinet fou Hermini Almendros, col·laborador de Joan Puig i Elias, representant de la CNT al Consell de l'Escola Nova

Unificada i ànima d'aquesta institució des de 1936. Puig i Elias, que també havia fundat l'Escola Natura al Clot, es va exiliar a Porto Alegre on va realitzar una important tasca pedagògica i va morir el 1972.

Abans de 1931 i de l'esclat creador dels anys republicans i de la guerra, els grans corrents educatius del primer terç de segle influïren en l'avantguarda pedagògica de les escoles catalanes. L'Escola Mossèn Cinto (1904), la Fundació Horaciana d'Ensenyament (Escola Horaciana) fundada per Pau Vila en 1905 (on exercí de mestre Andreu Nin), l'Escola de Mestres de Joan Bardina (1906), el Col·legi Mont d'Or (dirigit per Manuel Ainaud i Sànchez, després president de l'Ateneu Enciclopèdic Popular), etc., en són alguns exemples. El model educatiu de la pedagoga italiana Maria Montessori, que vingué a Barcelona per primera vegada el 1915 invitada per la Mancomunitat, estigué molt present a Catalunya de tal manera que, a finals dels anys 20, ja hi havia una vintena d'escoles catalanes amb mètode Montessori, una dotzena d'elles a Barcelona. Després de la Dictadura de Primo de Rivera, Maria Montessori va tornar a Barcelona i la seva influència continuà durant la II República.

Hi van haver, a més, altres importants experiències potenciades després per la Generalitat. L'Escola del Mar, construïda amb caire noucentista i tota de fusta per Josep Goday (l'arquitecte noucentista dels Grups Escolars del Patronat) a la Barceloneta, junt als Banyes Orientals, per encàrrec de l'Ajuntament que, dirigida des de la seva creació en 1922 per Pere Vergés, el 1938 va cremar en un bombardeig dels feixistes. L'Escola del Mar era de primera ensenyança per a nens i nenes l'estat de salut dels quals aconsellava una edu-

cació a l'aire lliure i prop del mar. L'Escola del Bosc, també de l'Ajuntament de Barcelona i una de les propostes més sòlides i reeixides per convertir la natura en un espai d'aprenentatge, dirigida des de la seva creació el 1914 per Rosa Sensat que, formada a l'Institut Rousseau de Ginebra, també dirigirà el Grup Escolar Milà i Fontanals del Patronat Escolar el 1930. L'Escola del Parc del Guinardó (1923) de Dolors Palau, etc., etc., totes foren experiències molt diverses i molt innovadores que promogueren les activitats fora de l'aula, situant els alumnes en un marc natural per tal de començar a mesurar la seva implicació en un entorn solidari.

La Diputació de Barcelona, i la Mancomunitat de Catalunya, van impulsar una activa política educativa i cultural amb la creació d'organismes i institucions que cobrien des dels nivells més elevats, com la Biblioteca de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans, fins als nivells més populars, com les Biblioteques Populares, sense oblidar la difusió de l'alta cultura, com l'Escola de Mestres, la Universitat Catalana, etc., sempre en connexió amb les idees pedagògiques europees més avançades. Diputació i Mancomunitat, doncs, portaren a terme el primer intent seriós i sòlid per resoldre el problema de les escoles i, amb aquest, el de la formació de l'alumnat. Tanmateix, la Dictadura de Primo de Rivera havia de desmantellar, progressivament des de 1923, gairebé la major part de tota aquesta eferescència educativa i cultural que s'havia

Biblioteca Popular de Sallent, creada l'any 1918
per la Mancomunitat

anat gestant al llarg dels primers vint anys del segle i, en conseqüència, la major part de les experiències assajades o previstes es portaran a terme amb l'arribada de la Generalitat republicana.

Efectivament, les idees pedagògiques i els assaigs que s'hi havien fet, van renàixer i culminar amb l'adveniment de la II República que, immediatament, va desvetllar una important producció cultural en tots els àmbits i, especialment, en l'educatiu. La tasca més important i de més abast de la II República fou, sens dubte, voler transformar la societat espanyola mitjançant l'educació integral. L'esforç realitzat en escolarització i creació d'escoles, d'instituts, d'instruments pedagògics i culturals tals com biblioteques públiques, teatres populars, missions peda-

Classe de dibuix
a l'Escola de la Dona,
l'any 1932

gògiques, etc. intentava aconseguir objectius socials independentment dels mitjans i l'origen dels ciutadans. La cultura es convertia, finalment, en una qüestió d'Estat.

En matèria educativa, les competències de la Generalitat de Catalunya juntament amb la municipalització de l'educació i la cultura, havien d'assolir objectius fonamentals. La creació de l'Escola Normal Mixta (1931) on, segons Pere Carbonell Fita, «més que donar coneixements, se'ls ensenyava a pensar»; la de l'Escola d'Estiu (1932) que partia de l'antiga escola de la Mancomunitat per al reciclatge dels mestres sorgits de les escoles estatals; l'impuls donat a l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (APEC), nascuda en 1899 i pionera en l'ensenyament del català que, havent rebut suport de la Diputació i la Mancomunitat, va superar la Dictadura de Primo de Rivera; el funcionament, sobretot, de l'Institut-Escola (1932) que lligava els ensenyaments primari i secundari i, no ho oblidem, la publicació del *Diccionari general de la llengua catalana* (1932) de Pompeu Fabra, són les primeres fites que la Generalitat consolidà durant els primers anys de la II República.

D'altra banda, l'escassa formació cultural de les dones s'evidenciava des de feia molt de temps i lluitadores obreres, com Teresa Claramunt, havien manifestat la seva preocupació i lluitat per posar-hi remei. A començaments del segle XX altres dones, com Dolors Montserdà o Rosa Sensat, van lluitar per la instrucció i la cultura de la dona. Per la seva banda, també la Generalitat des del seu inici va potenciar centres creats anteriorment per la Diputació o per la Mancomunitat com, per exemple, l'Escola de Bibliotecàries; l'Escola d'Infermeres; l'Escola Professional per a la Dona; l'Escola d'Oficis de la Dona, etc.

Això no obstant, seguien funcionant centres privats, d'inspiració religiosa, en competència amb els anteriors. Així com, per exemple, la important *Biblioteca Popular per a la Dona* que, creada l'any 1909 per Francesca Bonnemaison, va ser la primera biblioteca de dones d'Europa. A més, la biblioteca tenia adscrit l'*Institut de Cultura Popular* que preparava, en general, les dones per exercir una professió o per organitzar i gestionar la feina de la llar. El centre s'havia convertit en l'escola de les dones benestants de l'època encara que, a començaments dels anys trenta, les dones assistents a la Biblioteca superen les trenta mil i les associades

Armari-biblioteca usat pel Servei de Biblioteques al Front

Cartell del CENU,
l'Escola Nova Unificada.
1936

passen de les set mil sis-centes, amb un moviment econòmic proper al mig milió de pessetes. La tasca, doncs, havia d'ésser realment important per a l'època.

L'ensenyament professional, i especialment l'agrícola, havia estat des d'anys anteriors una preocupació i, en alguns casos, una creació de la Diputació de Barcelona que, al període republicà, fou continuat i recolzat per la Generalitat. Així doncs, hem de citar diverses escoles de la Diputació com l'Escola Pràctica –una granja/internat de nivell elemental–, l'Escola Mitjana que expedia el títol de pèrit agrícola –totes dues a Caldes de Montbui– i, en especial, l'Escola Superior del carrer Urgell de Barcelona que atorgava el títol d'enginyer agrícola, sense oblidar-ne altres d'especialitzades com l'Escola de Teixits de Punt de Canet de Mar –creada per la Mancomunitat–, les escoles d'Administració Pública, la d'Alts Estudis Mercantils, la d'Estudis Comercials, la d'Administració i Gestió d'Empreses o, d'altres ensenyaments, com el d'Estudis Artístics.

Als anys trenta, a més, l'alumnat es converteix en el centre de l'aprenentatge i la instrucció perquè es pensa encertadament que l'alumne, amb el temps, s'havia de convertir en un ciutadà lliure i demòcrata. Durant els anys trenta, durant la II República, les noves propostes es realitzen arreu de les viles i ciutats, en especial de la província de Barcelona: escoles per a adults, escoles d'arts i oficis, escoles d'agricultura... L'educació integral, la catalanitat de l'escola, el laïcisme, la coeducació, el passat com a consciència, la llengua com a identitat..., arribaren a nivells i quotes mai assolides abans. Una escola unificada, en fi, que no significava la subordinació total a l'Estat, sinó l'oferta d'una educació fluida i sense talls des d'uns nivells als altres, és a dir, des de l'escola primària a la universitat. La rellevància social de l'educació i la cultura durant la II República va significar també la renovació i construcció d'edificis aplicats específicament a l'educació (paral·lels als moderns projectes urbanístics del Pla Macià) el que, per sobre de tot, suposava la dignificació del magisteri i de l'escola pública. Els Grups Escolars del Patronat, per un costat, es van erigir aviat en un model nou per entendre les construccions educatives noves o reformades, és a dir, les «escoles belles» suposaren una escola de qualitat, gratuïta, laica i catalanitzada en llengua i continguts (com la Collaso i Gil o la Giner de los Ríos, per exemple).

Tanmateix, l'element més cabdal fou la gestió popular del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), el símbol emblemàtic de l'època republicana i revolucionària. El CENU –*Cap nen sense escola. Cap escola sense mestre*– representa una revolució de l'ensenyament, suposa la potenciació d'una educació intel·lectual, motriu i sensorial totalitzadora mai potenciada com ara, aportant un model renovador molt avançat en connexió directa amb els ideals

revolucionaris de la guerra, havent-hi desaparegut l'ensenyament confessional i estant controlat ja l'ensenyament privat. Les iniciatives anteriors i l'obra escolar de la República i de la Generalitat no havien suposat el trencament amb els models educatius previs durant l'etapa republicana anterior a la guerra.

En canvi, la creació del CENU sí que fou, sense cap dubte, un pas endavant qualitatiu en el model educatiu obert i democràtic, és a dir, la innovació en l'ensenyament esdevé revolucionària. És una experiència dirigida a construir una escola radicalment nova. Segons el decret de la seva creació –DOG de 29 de juliol de 1936–, «La voluntat revolucionària del poble ha suprimit l'escola de tendència confessional. És l'hora d'una nova escola, inspirada en els principis racionalistes del treball i de la fraternitat humana». El seu objectiu final era la creació d'una vida escolar «inspirada en el sentiment universal de solidaritat i d'acord amb totes les inquietuds de la societat humana, a base de la supressió de tota mena de privilegis». El Comitè (convertit en Consell el 26 d'agost) es feia càrrec de tots els centres escolars creats i per crear, coordinava tots els serveis educatius existents (Estat, Generalitat, municipis) i, sobretot, havia de bastir i organitzar un nou sistema revolucionari d'ensenyament que, en setembre del 1936, es concretaria en un Pla general que superava les competències de l'Estatut, situant-lo fora de la Constitució.

Presidit pel conseller de Cultura de la Generalitat, el Consell estava integrat per quatre representants de la CNT (del Sindicat de Professions Liberals), quatre de la UGT (de la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament) i quatre representants tècnics nomenats per la Generalitat. Joan Puig Elias fou no sols el president del Comitè Executiu, sinó la veritable ànima d'aquesta institució. El CENU va mantenir sempre tot el consens de les diferents institucions, forces polítiques i sindicats respecte al nou sistema pedagògic. El pla del CENU reposava en un cos docent unificat, contemplava l'escolarització rural i l'extensió educativa als treballadors, sobre les bases de la pedagogia racionalista. Els valors de l'ensenyament laic, lliure i progressista van ser unificats i generalitzats en un nou sistema educatiu avançat al seu temps i aplicat a tot Catalunya. El Consell monopolitzà, òbviament, les més importants funcions educatives: des de l'establiment dels principis doctrinals bàsics fins a l'organització educativa o els plans d'estudis. El protagonisme del CENU, malauradament, disminueix sensiblement des del maig del 1937 ja que la CNT, que li havia donat l'autèntic impuls, queda tocada pels «Fets de Maig del 37».

D'altra banda, a començaments del 1937, l'Agrupació d'Escriptors Catalans i l'Escola de Bibliotecàries organitzen conjuntament el servei de recollida, selecció, classificació, embalatge i tramesa de llibres als fronts i als hospitals de sang. Alguns partits (PSUC, POUM) organitzaren

també, encara que de manera interna, un servei propi per ajudar en aquesta tasca. El Servei de Biblioteques al Front fou creat per mitjà del decret de la Generalitat de 17 de febrer de 1937. El cap del Servei fou Jordi Rubió i Balaguer per la seva experiència com a director de la Biblioteca de Catalunya. En un pas endavant, el setembre del 1937, es va crear el Servei de Cultura al Front i editaren la revista *Amic. Publicació Quinzenal per l'esplai del soldat català de l'Exèrcit de la República*. El Servei de Cultura al Front també edità volums decisius com, per exemple, *Presència de Catalunya* i *Poesia de guerra*.

Certament, amb l'arribada del nou règim republicà i, més encara, amb l'esclat de la guerra, el mestre es converteix en el primer ciutadà de la República. En el nou estil d'ensenyament del Pla professional, s'exigeix el títol de batxillerat per als Estudis Normals i s'apliquen continguts metodològics i pràctics. Institucions com el Govern de la Mancomunitat o la mateixa Diputació, a més, havien contribuït abans a difondre la formació dels mateixos mestres gràcies a cursos diversos i a publicacions especialitzades com els *Quaderns d'Estudi* i el *Butlletí dels Mestres* fundat per Alexandre Galí, creador també de l'Escola Blaquerna i secretari general (1932) del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

L'ideari i la política educativa de la II República suposà la consolidació del sistema escolar bàsic i de l'obra educativa de les institucions republicanes, així com la unió de llengua i escola. L'educació unificada integra la formació fora de l'escola en connexió amb les associacions culturals i cíviques, els moviments de la joventut i, englobant-ho tot, l'assistència social. L'escola pública, obligatòria, laica, mixta, inspirada en l'ideal de solidaritat humana i amb l'activitat com a eix metodològic i funcional havia d'ésser la base ferma de la formació de la persona. Amb aquests objectius i context, la figura del mestre havia d'estar necessàriament protegida, ja que era el centre d'un sistema sense el qual, aquest no podia funcionar. Així, la seva consideració com a primer ciutadà de la República estava més que justificada i els plans del tarragoní Marcel·lí Domingo (ministre d'Instrucció Pública), que exercí el magisteri a Tortosa, i de Rodolf Llopis (director general de Primer Ensenyament) suposaren un dels grans avenços per al magisteri. Tenint en compte, a més, que l'analfabetisme afectava més del 25 % dels homes i més del 40 % de les dones, òbviament la implantació i consolidació d'un Estat i d'una societat democràtics exigia primer que res un poble alfabetitzat.

Un element fonamental per apropar-se a l'obra educativa de l'etapa republicana és entendre com, en aquells anys, es consolida un corrent –lleugerament esbossat durant la Mancomunitat– que considera l'educació i, més en general, la cultura com un eina de formació i

llibertat a la que tot ciutadà té dret. Així, la cultura, l'educació, és assumida per l'Estat com un bé comú al qual tots han de poder accedir. En aquest punt, les Biblioteques Populars havien de tenir, també, una funció primordial. És a dir, es procedeix a l'estatització i, per apropar-lo més al ciutadà, a la municipalització d'allò que, fins en aquells moments, havia estat un privilegi reservat a les classes més benestants de la societat. L'educació pública en el seu sentit més ampli (escoles, universitats, biblioteques...) es converteix en l'element central de la cultura d'un país. És aquest un avenç fonamental que no podem oblidar.

Amb la victòria franquista del 1939, i la derrota de les llibertats, un dels sectors professionals en què més s'acarnissà la repressió i la depuració fou precisament en els mestres i en el camp de l'ensenyament. Ja abans de la desfeta, durant el primer any de la guerra, Franco havia signat un decret (8 de novembre de 1936) en què textualment s'afirmava: *«El hecho de que durante varias décadas el Magisterio, en todos sus grados y cada vez con más raras excepciones, haya estado influido y casi monopolizado por ideologías e instituciones disolventes, en abierta oposición con el genio y tradición nacional hace preciso que, en los momentos por que atravesamos, se lleve a cabo una revisión total y profunda en el personal de Instrucción Pública..., extirpando así de raíz esas falsas doctrinas que con sus apóstoles han sido los principales factores de la trágica situación a que fue llevada nuestra patria»*. És exactament el que va fer a partir de 1939 a tot arreu.

Un dels mestres depurats va ser Hermini Almendros –pare del cineasta Néstor Almendros– que va exiliar-se a França i va viure, després, a la Cuba revolucionària, on va morir (1974) havent divulgat el model tecnicoeducatiu de Celestin Freinet i un acurat sistema d'escoles rurals. Almendros havia participat en les experiències més avançades de la renovació pedagògica catalana, compromentent-se amb l'escola popular («l'escola del poble i per al poble»). Durant la Guerra Civil va formar part del Comitè del CENU i, des de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona, també va projectar amb l'arquitecte Josep Lluís Sert la construcció d'escoles a l'aire lliure a la zona del Tibidabo on, en 1936 i ja començada la guerra, es va obrir una Escola Freinet.

La dictadura franquista comportaria la destrucció del sistema educatiu republicà i l'exili d'una gran part dels educadors. Més del 10 % dels mestres de Catalunya es va haver d'exiliar i, també, més del 10 % dels qui es van quedar van ser depurats i separats del servei i encara anys després, el 1969, se seguien revisant expedients de mestres. A l'exili, molts dels mestres que havien format part d'aquest sistema van seguir treballant d'acord amb els seus principis i objectius. Mestres catalans van estar impartint classes en els camps de concentració de la Catalunya

Nord: a Argelers, Barcarès, Sant Cebrià, Gurs, Vernet, Bram, Cotlliure..., els mestres refugiats intentaven alfabetitzar adults i nens sense cap mitjà material, als anomenats «barracots de cultura». Més lluny de la frontera francesa, a Europa (Alemanya, Anglaterra, URSS...), a Amèrica Llatina (Mèxic, Cuba, República Dominicana, Veneçuela, Colòmbia, Brasil, Argentina, Xile...) o a Amèrica del Nord, els mestres catalans republicans seguiren impartint el seu innovador magisteri.

La implacable dictadura va acabar amb totes les experiències realitzades i amb les possibles futures realitzacions. L'escola catalana, l'escola racionalista, l'escola moderna, l'escola nova, l'escola unificada, l'escola lliure, l'escola mixta, l'escola alternativa, l'escola laica..., en definitiva totes les realitats del model educatiu republicà, amb les seves avançades innovacions, foren absolutament anorreades.

Hem de ressaltar, però, que després, en plena dictadura franquista, renaixerien intents aïllats que, al marge de l'educació oficial, intentaren algunes aplicacions forçosament parcials, de les concepcions gestades al llarg del primer terç del segle XX i, sobretot, dels anys trenta. Els promotors d'aquestes arriscades experiències sofriren, en molts casos, represàlies diverses.